

Світлана Ковцуняк

КОВЦУНЯК Світлана Іванівна — аспірантка кафедри релігієзнавства і теології Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Сфера наукових інтересів — релігійно-філософська думка України XI — XVII сторіч, філософія релігії.

ФЕНОМЕН ВІРИ У РЕЛІГІЙНО-ФІЛОСОФСЬКОМУ КОНТЕКСТІ ДАВНЬОРУСЬКОЇ ПАМ'ЯТКИ «БДЖОЛА»

В історії людства проблема віри й знання, віри й переконання була й залишається актуальною. На сучасному етапі питанням віри, її природи, структури, функцій присвячуються філософські, релігієзнавчі, психологічні та ін. дослідження. Говорячи про віру як феномен, спираємося на думки М. Желнова, О. Карагодіної, А. Колодного, О. Мердак, А. Осипова та ін. Науковці тлумачать таке явище як одну з наріжних світоглядних категорій, одну з найважливіших специфічних здібностей людини сприймати бажане як дійсне, майбутнє як сучасне; сприймати не підтверджені соціально-історичним чи індивідуальним практичним або ж пізнавальним досвідом, не обґрунтовані емпіричними, експериментальними чи логічними засобами знання, цінності, норми та ідеали як істинні автентичні характеристики об'єктивної реальності [17, с.92]. «Процес перетворення віри на світоглядну структурну одиницю, — зауважує О. Стримбіцька, — збігся з тенденцією до християнізації світових культур. Тому від самого початку розвитку християнства більшість мислителів намагається дати змістовний аналіз феномену віри» [15, с.95].

Одним з перших, хто замислився над феноменом віри, зокрема релігійної, був візантійський мислитель, укладач збірки афоризмів «Бджола», — Максим Сповідник (580 — 662 pp.). Як свідчать історико-літературні розвідки, «Бджолу» М.Сповідника було привезено в Київську Русь й у XII — на початку XIII ст. і перекладено руською літературною мовою. У XIII ст. рукописний текст уже встиг завоювати собі славу й повагу серед поціновувачів книжної мудрості. Спостереження над численними руськими списками свідчать про безпрецедентну популярність цього твору.

На сучасному етапі створені передумови для поглибленого з'ясування якісної специфіки релігійно-філософської думки цієї доби й релігійно-філософського змісту рукописної спадщини Давньої Русі. Так, лише за останні п'ятнадцять років наукова медієвістична література збагатилася працями А. Бичко, С. Бондаря, С. Головащенко, В. Горського, І. Іваньо, А. Колодного, Б. Лобовика, О. Сагана, Д. Степовика, Л. Филипович, П. Яроцького та ін. Однак надзвичайно багатий релігійно-філософський зміст «Бджоли» ще не став предметом жодного спеціального історико-філософського, богословського чи релігієзнавчого дослідження.

У зв'язку зі сказаним вище, метою статті буде відтворення смисложиттєвих уявлень, що знайшли своє відображення у «Бджолі». Завданнями публікаційного дослідження є: -визначити місце віри у змісті твору та світогляді людини доби Давньої Русі; -обґрунтувати спорідненість термінів «віра», «сповідання», «уповання»; -проаналізувати й порівняти семантичні значення цих категорій, з'ясувати вимоги до них як до засобів спасіння людини, досягнення надзвичайного результату, що висуваються авторами настанов у «Бджолі»; — вивести духовно-практичну вагомість висловів пам'ятки, в яких йдеться про віру, сповідання, уповання для формування й розвитку релігійно-світоглядних переконань сучасників.

Перехід до розгляду окреслених проблем спонукає нас звернутися до історико-релігійних, філософських першоджерел, які дають підстави для висновку, що боротьба віри й невір'я супроводжувала всю історію християнства. Боротьба була зумовлена різкими релігійно-світоглядними розходженнями між християнством, язичництвом, античною філософією,

іншими релігійними системами, християнським єретичним вченнями тощо. Напевно, це й спонукало укладача «Бджоли» умістити в її тексті кілька висловлювань щодо віри, а також окрему главу під назвою «О вѣрѣ». Власне, ця глава розташована у другій половині пам'ятки під номером 44. Вона містить лише 9 окремих висловлювань, що змушує замислитись над питанням такого далекого її розташування від початку тексту (адже відомо, що на початку збірки розташовувались найбільш актуальні смисложиттєві теми), а також фактом такої незначної, у порівнянні з іншими главами, кількості наявних тут висловлювань.

Достеменно пояснити цей факт важко, але треба думати, що на час укладання «Бджоли» проблема віри як системи непорушних догматів, як абсолютної цінності, як квінтесенції християнської релігії вже не стояла так гостро, як це було у перші століття становлення християнства. Другою причиною, ймовірно, було те, що за задумом укладача, сама збірка повинна була мати суто морально-повчальний характер. Головні віросповідні християнські догмати були відомі із текстів Святого Письма, постанов Вселенських Соборів та творів християнських філософів. Саме такими міркуваннями, вірогідно, зумовлено було розташування й обсяг глави «Про віру».

Розглядаючи віру в контексті «Бджоли», зазначимо, що її давньоруські тексти мають три редакції (складаються з 71, 68, 44 глав). Це значить, що самі глави розташовувались в іншому порядку, а висловлювання, які входять до них, часто не відповідають за складом аналогічним главам першої редакції, окремі вислови додано з інших джерел. У третій редакції під номером 32 уміщено главу «О исповеданьи. Святого Василия», що складається з 16 висловлювань і містить тексти, відсутні у першому варіанті «Бджоли». Характерно, що глава «О вѣрѣ» тут відсутня [9, с.45 — 47].

Етимологічні й історико-лінгвістичні дані свідчать, що вже на мовному рівні слово й поняття «віра» розумілось і сприймалось як релігійно-світоглядна категорія, споріднена з пізнавальними уявленнями про реальність, достовірність; а також як критерій перевірки певних обставин чи тверджень, вища моральна чеснота, комплекс християнських догматів, почуттів, сакральна цінність, котру не можна зрадити [12, с.79 — 80; 10, с.299 — 300; 13, с.490 — 491]. Поняття «віра» охоплювало собою гносеологічну, онтологічну, етичну та чуттєво-психологічну сфери, воно виступало як категорія практичної філософії й етики, як позначення ідеального стану буття, вірець і мета безпосередньо сущого буття.

Близьким до терміну «віра» за своїм семантичним і лексичним значенням є термін «сповідання» (исповѣдание), який мав чітке релігійне забарвлення, розумівся як інтелектуально-емоційне спілкування з Богом, як спокута та обов'язок перед Богом [11, с.63 — 64; 13, с.1128].

У главі «Про віру» першим стоїть фрагмент з Євангелія від Матвія, де розповідається про те, як Христос на прохання батька зцілив його сина від лунатизму. За святоотецьким тлумаченням, причиною страждань дитини був диявол. На основі тексту інших Євангелій (Мр.9, 19 — 24) з'ясовується, те що батько жадав побачити сина зціленим, але відчував слабкість власної віри, про що й зізнався Господу. За умови зцілення його віра стане повною. Реальних доказів (чудес) прагнули також і фарисеї. Христос докоряв своїм учням за їх нездатність до зцілення, яка походила від нестачі їхньої віри. На запитання учнів, чому не змогли вони вигнати диявола, вони почули таку відповідь: «От Євангелия. Аминь, аминь глаголю вам, аще имате вѣру яко зерно горошно, аще рѣчете горѣ сей отъсуду, и преидеть, но ничтоже невозможно будетъ вам» (Мт. 17, 20) [8, с.320].

Тут Христос пояснює, що будь-яка віра подібна до зерна, яке вважається неістотним, але, потрапивши на добру землю, проростає у величне дерево, де гнізяться птиці небесні (добрі помисли), що поринають у височінь. З цього євангельського фрагменту випливає, що Бог прислухається до голосу земної людини — батька. Тож віра полягає не лише в молитві й спілкуванні з Богом, а й у здатності прийти на допомогу ближньому. Дійсною вірою є черпання

сили у Бога для блага іншого. Слова про пересування гір треба розуміти у переносному значенні: достатньо щирої і беззастережної віри для досягнення неможливого з точки зору «здорового глузду» результату. За допомогою Божою нема нічого неможливого для людей (Мт.19, 26), (Лк.1, 3). Тут недовір'я прирівнюється до відсутності віри взагалі. На шляху апостолів, та й кожної людини, перешкодою може стати нестача віри та небажання в усьому шукати волю Божу. Велика віра й молитовний контакт із Христом усе роблять здійсненим.

За християнським ученням, справжні вірні здатні називатися синами Отця Небесного. Опісля короткого й примарного людського життя вони будуть вічно блаженствувати в Царстві Небесному. Ті, хто мав сильну й непорочну віру в Христа, у справедливості його слів, спокійно й гідно терпіли жахливі тортури й кари, із піднесенням зустрічали смерть, вони не мали найменших сумнівів щодо прийдешньої насолоди вічного життя. Така тверда й непорушна віра дійсно чинила дива.

За цитованим фрагментом з Євангелія, уміщеним у «Бджолі», Христос далі пояснює невдачу апостолів також тим, що, окрім сильної віри, для здійснення дива необхідні піст і молитва — невід'ємні атрибути справжньої віри.

Другим фрагментом «Бджолі», що розкриває образ «віри», є наступний текст: «Апостол. Благодаттю есте спасени и вѣрою, се не от нас, но Божий дар, и ни дѣлом, никтоже ся да не хвалить» (Еф.2, 8) [8, с.321]. Цьому віршу в Євангелії передують кілька постулатів: «Бог же, багатий на милосердя, через Свою превелику любов, що нею Він нас полюбив, і нас, що мертві були через огріхи, оживив разом із Христом, — спасенні ви благодаттю, — і разом із Ним воскресив, і разом із Ним посадив на небесних місцях у Христі Ісусі» (Еф.2, 4 — 6). У цитованому фрагменті «Бджолі» апостол Павло прагне прищепити своїм слухачам-іудеям думку, що з пришествям Христа для них наступив новий стан. Від смерті вони перейшли до справжнього життя. Воскрешаючи людей, Бог зробив це виключно з любові й милості до страждених. Без жодних заслуг з боку духовно мертвого людства воно врятовано благодаттю, воскресло для нового життя.

Сам апостол не має права приписувати собі навіть щонайменшу заслугу в улаштуванні свого спасіння. Усім люди зобов'язані любові Божій. З їх боку є лише віра (Рим.3, 22), хоча й сама віра є у певному сенсі даром Божим, люди, відтворені Богом у Христі для добродісного життя, стали новим творивом.

Цей вислів можна розуміти також так, що в основі спасіння лежить благодать, а засобом його є лише віра (Рим.3, 25; Гал.2, 16; 1Петр.1, 4). Віра не є якоюсь «справою», «роботою», «повинністю», у ході виконання якої можна заслужити спасіння, вона — знаряддя у набуванні дару спасіння.

Наступним висловлюванням щодо віри у «Бджолі» є слова Соломона: «Соломон. Явлену вѣру исповѣсть праведник» [8, с.321]. Згідно з тлумаченнями, поданими в словниках давньоруської мови [14, с.1636; 6, с.847], вислів Соломона трактуємо таким чином: віра праведника має бути відкритою, ясною, щирою, такою, що її цілком можна пред'явити іншим.

Наступні вислови посилюють і доповнюють попередні. Якщо людина ступила на шлях істинної віри, досягла благочестя думок, не заздрить примарному добробуту грішників, Бог здатен духовно й матеріально збагатити її: «Сирах. Вѣруи Господеви и пребывай в трудѣ своем, яко легко пред очима Господними вѣнезапоу разбогатит убога» (Сир.11, 20 — 21) [8, с.321]. Віра є невід'ємною від милосердя. «Милостынею и вѣрою очищаются грѣси» [8, с.73].

Останній афоризм «Бджолі», котрий належить християнському авторові й практично не потребує коментарів, говорить про те, що віра має бути безоглядною й неподоланою. «Святого Василья (У грецькому паралельному тексті — «Тоῦ ἁγίου Ἀθανασίου» — Святого Афанасія). Оуне есть недоумѣющему молчати и вѣровати, нежели недоумѣнья ради не вѣровати» [8, с.204]. Ця максима близька до відомого вислову Тертуліана «credo quia absurdum», проте теологічна позиція цього християнського філософа, що ставив віру в абсолютне верховенство

над розумом та вважав раціональне мислення неспроможним наблизитися до віри, суттєво відрізняється від позиції православних богословів, котрі шукали шлях до гармонії розуму й віри [18, с.8; 4, с.35].

Така точка зору, викладена у «Бджолі», стає більш зрозумілою, якщо звернутися до твору Іоана Дамаскіна «Точний виклад православної віри», який був відомий на Русі ще у XII ст. Дамаскін писав, що віра є двоякою: є віра від слуху (Рим.10, 17), бо коли хтось слухає божественне Письмо, то вірує ученню Святого Духу. Другий аспект віри розкривається в словах: «вЪра уповаемых извЪщеніе, вещей обличеніе невидимых» (Євр.11, 1). Дамаскін пише, що такою є віра, «котра не коливається й така, що не випробовує, надія як на те, що обіцяно нам Богом, так і на щасливий успіх наших прохань. Перша віра складає приналежність нашої волі, друга ж належить до дарів Духу» [5, с.284 — 285]. Звідси можна зробити висновок, що саме про віру як дар Святого Духу, віру як надію на ірреальність, йдеться у висловлюваннях «Бджоли» та у цитованому останньому фрагменті.

У досліджуваній пам'ятці знаходимо ще один образний вислів щодо віри: «Златоуст. Якоже сад бес корени не можетъ възрастити благо плода, тако и не прокопанЪи вЪрЪ суцї не пройдетъ ученю слово» [8, с.321]. Тут ідеться про те, що віру потрібно в собі культивувати, плекати. Зміцненню віри сприяють події на життєвому шляху людини й людства. Вони навчають відчувати на собі дію невидимого промислу. Мінливість світу, його жорстокі протиріччя також зміцнюють віру.

Для ілюстрації ідеї про необхідність охорони віри від чужих християнству релігій, а також християнських єретичних учень, укладач «Бджоли» умістив тут висловлювання Аристотеля. «Аристотель. Якоже лЪчебнЪи хытлости еще кто врачъ хочетъ накормити болное тЪло, большу пакость створить ему, приложу пакость, также и душа научена злымъ догматомъ, еже есть зловЪрьемъ, кольма хочещи учить ю, тольма испакостишь, больша же начала лЪжесловесье подае ей» [8, с.321].

Добре відомо, що охороні чільних догматів християнського віросповідання приділялась велика увага з боку Вселенських Соборів. Уже на перших соборах переважали питання віри, нерозуміння яких викликали низку релігійних смут — єресей. Зокрема, Константиноольський (шостий) собор наголошував: «Божїєю благодатію опредѣляемъ: хранити неприкосновенну нововведеніямъ и измѣненіямъ вѣрую преданную намъ отъ самовидцевъ и служителей слова, богоизбранныхъ апостоловъ» [7, с.60].

Отже, в Давній Русі в численних оригінальних та перекладних пам'ятках неодноразово підкреслювалась виняткова важливість збереження чистої віри від численних єретичних учень.

У наведених вище висловлюваннях «Бджоли», а також у контексті інших релігійно-філософських пам'яток киеворуської доби релігійна віра, релігійні сповідання постають як безсумнівні релігійні переконання. З одного боку, вони виступають як розумово-формальне, поверхове, часткове ставлення до християнства, його положень і догматів, яке не захоплює цілком людину й передбачає сумніви. Така позиція не є «чистою» й істинною вірою. Натомість існує інша віра — «духовно-споглядальна». Саме вона є адекватним християнським вимогам комплексом віросповідних знань та почуттів. Така віра базується на сприйнятті бажаного як належного й реального, на чуттєво-емоційній сфері свідомості. Ця віра є медіатором між природним і надприродним, профанним і сакральним. За такою вірою, де «відчування, споглядання, віра, а до бога — ще багато іншого, окрім мислячого й мисленого поняття», визнавав Гегель в «Лекціях про докази буття Бога» заповітну глибину та ототожнював її із знанням «внутрішнього у його суттєвій визначеності». Цей мислитель теж дотримувався думки, що вірі слід надати форму опосередковування, що сама по собі вона вже є така форма, оскільки являє собою «знання про бога і його визначення, а це знання є в собі самому процес, рух, життя, опосередкування» [3, с.377].

Шлях віри починається з простої довіри до свідочств тих, хто пізнав Бога, хто жив у єдності з Ним, хто удостоївся бачення Його обличчя. Християнська віра й істина пропонує не апіорні теоретичні положення, з якими треба беззастережно погоджуватись. Вони є сутнісно особистісним ставленням до Бога, вони — певний спосіб життя, заснований на зв'язку з Богом, або такому, що веде до Бога. У такому сенсі життя набуває вищого модусу свого існування, адже долучається до вищого буття.

«Релігійна віра, — за узагальненням Л.В. Білецької, — це той стрижень, навколо якого в релігійному світогляді концентруються всі інші складові його частини» [2, с.10]. Однак ми зауважимо, що хоча християнське віровчення містить у собі суттєві елементи світогляду, але цей світогляд не тотожний світобаченню у повному розумінні цього поняття філософською наукою. На відміну від філософського світогляду, де людина намагається створити максимально повну й узагальнену картину світу, таку, що не суперечить науковому знанню, жодна релігія не прагне побудувати картину усієї світобудови.

При всій багатоманітності ідей й картин світу окремих релігій, вони сходяться в одному: людина являє для себе таку проблему, яку вона сама вирішити неспроможна. Релігія християнська говорить, що в земному житті ми здатні лише частково пізнавати: «тепер бачимо ми ніби у дзеркалі, у згадці, але потім — обличчям в обличчя, тепер розумію частинно, а потім пізнаю, як і пізнаний я» (1 Кор.13, 12). Тому й у «Бджолі» помітним є прагнення прищепити читачеві відчуття й переконання, що недосконала людина з її долею перебуває у владі якоїсь більш високої реальності, до якої вона має ставитись з благоговійною довірливістю. Як і світ, так і людина дійсні лише завдяки своїй приналежності до святої, божественної усеосяжної реальності.

Віра, як це впливає зі Святого Письма, Священного Передання, учення й догматів є шлях за Богом і до Бога. У «Бджолі» вміщено кілька десятків висловлювань, котрі в різних аспектах висвітлюють, яким важким і, одночасно, рятівним є цей хресний шлях: «От Євангелія. Иже хошетъ вѣслѣдъ мене итѣти, да отверѣжеться себе и възметь крестъ свои и вѣслѣдуєтъ ми» (Мт.16, 24) [8, с.39]; «Сєвириан. Начало спасєнию страхъ Божий, и корєнь всему добру законъ Божий» [8, с.226]. Ми бачимо, що віра стосується всіх сторін людського життя. Це пізнання, добросовісність, любов, страх, молитва, милосердя, сподівання. Тому такі глави «Бджоли», як «О чистотѣ и о цѣломудрии», «О правдѣ», «О молитвѣ», «О учєнии и о бѣсѣдѣ», «О грѣсѣ и о исповѣданьи» тощо, з різних боків також розкривають феномен віри.

У «Бджолі» глава «О вѣрѣ» перегукується з главою «О уповании». Спорідненість понять «вѣра» й «упъвание» полягає у майже тотожності їх у християнському віровченні («А тепер залишаються віра, надія, любов, — оці три. А найбільша між ними любов!» (1 Кор.13, 13)). Віра й надія дуже близькі в духовно-емоційному аспекті («Він увірував у надію...» (Рим.4, 18)), а також у мовному. Хоча слово «уповати» не має достовірної етимології, однак його семантично пов'язують із словом «Надія» [16, с.164].

У главі «О упъвании» досліджуваної пам'ятки зазначається, що сподівання на Бога має бути абсолютним, тотальним, беззавітним, самозреченим. У сукупному контексті глави поняття «упъвание» можна визначити як найвищу якість релігійних віри й надії, якість, яка не потребує для свого існування жодних зовнішніх чи матеріальних підстав: «Апостол. Надежа видима нѣсть надежа. Єже бо видитъ кто, не надѣється, аще же (нє) видимъ надѣємся, то терпѣньєм чаєм» (Рим.8, 24) [8, с.414]. Надія, предмет якої уже зримий, не може бути названа надією. Надія є одна з трьох християнських чеснот. Якби вже на землі дано було повне спокутування, віра й надія були б «девальвованими». Тоді зникла б надія закінчити назавжди зі своїми очікуваннями кращого майбутнього. Але надія існує. Її наявність у вірних свідчить про віру в майбуття.

Про те, що метою надії не може бути людина або щось земне, що «упъвание» є глибоко екзистенціальним інтелектуально-духовним почуттям, котре жадає бажаного й очікуваного Царства Божого, яке віщує виключно Христос, говорить також наступний вислів «Бджоли»:

«Святаго Василья. Иже на чѣловѣка уповаєть или на ино что жїтийское, то не можетъ рещи на тя Господи, уповахъ, спаси мя. Писано бо єсть, на князя не надѣяться, ни на сыны чѣловѣчскыя» [8, с.415].

Єдиною надією, адекватною християнському віровченню, є надія на Бога, усі інші різновиди надії не мають найвищої якості. Такі «сурогати» безпідставні й ілюзорні: «Златоустаго. Паче всѣхъ сущихъ надежь єсть иже к Богу, а прочая вся не постоять єстьствомъ, но мняться» [8, с.414].

Отже, «вѣра» й «упѣвание» в контексті давньоруської «Бджоли» являють собою різні сторони складної, але єдиної духовної орієнтації на духовний абсолют — Бога.

Аналіз глав пам'ятки схиляє нас до думки, що її укладач усвідомлював гостру необхідність в апологетичному ключі показати непорушність християнської віри. Ним було усвідомлено актуальність пояснення вірним того, що християнська віра є єдиною й унікальною. Він відчував необхідність формування у кожного вірного стійкої внутрішньої інтелектуально-духовної установки щодо християнської віри як такої, що абсолютно перевершує будь-які інші наукові чи релігійні вчення та, одночасно, «знімає» обмеженість «зовнішніх» віровчень. Вірогідно, саме перераховані причини спонукали його умістити в текст пам'ятки максимум Святого Василя, яка унаочнювала б й витлумачувала позицію православ'я щодо такого контраверсійного питання. «Святаго Василья. Да будетъ ти вѣра начало божественнымъ словомъ, вѣра а не мудрость на показанїа прєпрєня, вѣра, яже паче словѣсноѣ хитрости влечєть душу к приложєнью словєси, вѣра, яже не геомет(р)иискымъ дѣланіємъ ражаєтьсѧ, но духовнымъ и божественнымъ» [8, с.320 — 321]. У цьому висловлюванні простежується чітка межа між істинною, об'єктивною християнською вірою й софістичною, хибною суб'єктивною античною мудрістю, між духом і розумом.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що хоча поняття «віра» є одним із центральних у християнському віровченні, проте у пам'ятці відповідна глава «Про віру» розташована у другій половині тексту та містить лише кілька висловлювань. На нашу думку, це є ознакою того, що на час укладання збірки проблема віри втратила свою гостроту та була зумовлена не догматичним, а морально-повчальним характером тексту. Поняття «віра» охоплювало собою гносеологічну, онтологічну, етичну та чуттєво-психологічну сфери, воно виступало як богословська категорія, як належне, як категорія практичної філософії й етики, як позначення ідеального стану буття, протиставленого безпосередньо сущому як його взірєць і мета. Близьким до терміну «віра» за семантико-лексичним значенням є терміни «сповідання», «уповання». Перший має виразне релігійне забарвлення й розуміється як інтелектуально-емоційне спілкування з Богом, як спокута та обов'язок перед ним. Друге — глибоко-екзистенціальне, духовне й інтелектуальне почуття людини, котре жадає Царства Божого. Уповання (надія) потребує тотального самозречення та абсолютної віри.

У висловлюваннях «Бджоли», що належать християнським авторам, пояснюється, що віра полягає не лише в молитві й спілкуванні з Богом, а й у готовності до допомоги іншому. Віра обов'язково передбачає милосердя. Невід'ємним атрибутом віри є молитва й піст, що ведуть до спасіння. Сьогодні багато православних богословів наголошують, що християнин має бути по-особливому пильним до чужих віровчень й готовим до звіту перед Богом. Вони таким чином акцентують увагу на положеннях, які були зазначені ще в давньоруській літературі.

У контексті «Бджоли» та інших сучасних їй пам'яток адекватна християнським вимогам віра має базуватися на сприйнятті бажаного як належного й реального, на чуттєво-емоційній сфері свідомості, вона інтерпретується як духовно-споглядальний процес, як медіатор між природним й надприродним. Віра — це особистісне ставлення до Бога та спосіб життя, заснований на безпосередньому зв'язку з Богом. Віра має охоплювати всі аспекти духовно-практичного буття християнина: пізнання, сподівання, сповідання, страх, любов. У

досліджуваному тексті відчутно прагнення прищепити переконання, що людина перебуває під владою найвищої реальності, якій має благоговійно вірити.

Література

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Завіту. — Об'єднання біблійних товариств. — 1990.
2. *Билецкая Л.В.* Функции категорий «вера» и «убеждение» в формировании научно-атеистического мировоззрения личности: Автореф. дис... канд. филос. Наук: 09.00.06 / Киевский гос. ун-т. — Київ, 1998.
3. *Гегель.* Лекции по философии религии // Гегель. Философия религии. В 2т. — М., 1997. — Т.2. — С.337 — 467.
4. *Горський В.С.* Історія української філософії. Курс лекцій — Київ, 1996.
5. *Дамаскин И.* Точное изложение православной веры. — СПб., 1894.
6. *Дьяченко Г.* Полный церковно-славянский словарь. — М., 1993.
7. Книга Правил Святых Апостол, Святых Соборов Вселенских и Поместных и Святых Отец. — Б.м.: Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 1992.
8. *Семенов В.* Древняя русская Пчела по пергаментному списку // Сборник Отделения русского языка и словесности АН. — 1893. — Т.54. — №1.
9. *Семенов В.* Материалы к литературной истории русских Пчел // Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских. — 1895. — Кн.2.
10. Словарь древнерусского языка (XI-XIV вв.): В 10т. — М., 1988. — Т.1.
11. Словарь древнерусского языка (XI-XIV вв.): В 10т. — М., 1991. — Т.4.
12. Словарь русского языка XI-XVII вв. — (Видання продовжується) — М., 1975. — Вып.2.
13. *Срезневский И.И.* Материалы для словаря древнерусского языка. — СПб., 1893. — Т.1. — 1420 стб.
14. *Срезневский И.И.* Материалы для словаря древнерусского языка. — СПб., 1903. — Т.3. — 1684 стб.
15. *Стримбіцька О.* Феномен віри у філософських працях О.П. Флоренського // Християнство в Україні на межі третього тисячоліття. — Івано-Франківськ, 2002. — С.95 — 100.
16. *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка: В 4т. — М., 1997. — Т.4.
17. Філософський енциклопедичний словник. Київ, 2002.
18. *Флоровский Г.* Восточные Отцы IV века. — М., 1992.

Надійшла до редакції 22.07.2004 р.